

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ *
ΕΠΙ Τῆ 1900ῃ ΕΠΕΤΕΙῶ, ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ
ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ
ΥΠΟ
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (†)
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τῷ 1349 ὁ Παλαμᾶς ἐχειροτονήθη ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, ἐξηκολούθησε δὲ τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν «ἡσυχαστῶν», καθ' ὧν εἶχεν ἀντεπεξέλθει καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς μετὰ πολλῆς βιαιότητος. Τῷ 1351, ἐν νεῖα συνόδῳ, ἐθριάμβευσεν ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ἐπανέκαμψε δὲ τῷ 1356 εἰς Θεσσαλονίκην, ἀφοσιωθεὶς ἔκτοτε εἰς τὰ ποιμαντικά του καθήκοντα καὶ εἰς τὰς πολυτίμους συγγραφάς. Τὸ προκληθὲν ἐκ τῶν «ἡσυχαστικῶν» συζητήσεων ζήτημα εἶχε προσλάβει διαστάσεις, διότι ἐνεφανίσθησαν ἔντονοι αἱ ἀντιθέσεις μεταξὺ τοῦ πνεύματος τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ πνεύματος τῆς Δύσεως. Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ὑπῆρξεν ἀντίπαλος τῶν λατινιζόντων ἐνωτικῶν, ἀντεπεξελθὼν κατ' αὐτῶν διὰ σπουδαίων συγγραμμάτων¹.

Ὁρθόδοξα ἐκκλησιαστικά κέντρα ἐν Ἑλλάδι. Παρὰ τὰς μεγάλας ἀνωμαλίας, ἃς ὑφίσταντο αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι, καὶ παρὰ τὴν πολλαχοῦ ἐπικράτησιν τῶν ξένων, διεσώζετο ἡ ἐνότης τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους διὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Σπουδαῖα δὲ κέντρα τῆς πνευματικῆς τοῦ Ἔθνους ζωῆς ἦσαν αἱ μοναὶ, ἐκπληροῦσαι μεγάλην ἀποστολήν. Εἰς τὰς πανταχοῦ δὲ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπαρχούσας προσετέθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ μοναὶ τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν (Καλαμπάκας) ἐν Θεσσαλίᾳ. Πρὸ τοῦ 1143 ἐν χρυσοβούλλοις γράμμασι τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ γίνεται ἡ πρώτη μνεῖα τῆς «Σκήτης τῶν Σταγῶν» ἥτοι συγκροτήματος ἕξ ἀσκητηρίων εἰς σπήλαια τῶν βράχων ἢ εἰς μονύδρια μετὰ «Καθολικοῦ» ἢ «Κυριακοῦ», τ. ἔ. κοινοῦ ναοῦ ἐπὶ τοῦ «στεύλου»—βράχου τῆς Δούπιανης εἰς δὴ κοινῶς προσηύχοντο καὶ ἐτέλουν τὴν θείαν Λειτουργίαν οἱ μοναχοὶ κατὰ τὰς Κυριακάς καὶ ἑορτάς. Τὰ ἀσκητήρια καὶ μονύδρια τῆς Σκήτης ὀργανώθησαν διοικητικῶς ὅτε τὴν Θεσσαλίαν κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα κατέλαβον οἱ Σέρβοι ὑπὸ τὸν Στέφανον Δουσάν († 1355). Ἦδη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1358 καὶ 1368 ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Πηγαιοῦ ὑψηλῶν καὶ ἀποκρήμων βράχων ὁ «Πρῶτος» τῆς Σκήτης Σταγῶν καὶ ἡγούμενος τῆς μονῆς Δούπιανης, παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Καστράκιον, Νεῖλος ὀνόματι, εἶχεν ἀνεγείρει περὶ αὐτὴν τέσσαρας

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σελ. 10.

1. *Γρηγορίου Παπαμιχαήλ*, Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Πετροῦπολις—Ἀλεξάνδρεια 1911.

ναούς ἐντὸς σπηλαίου τῇ βοηθείᾳ τοῦ Ἐπισκόπου Σταγῶν ἁγίου Βησσαρίου (1355—1371). Κατὰ τὴν δημοσπονδιακὴν ἐκείνην ὀργάνωσιν, ἡ «Σκήτη Σταγῶν» ἀπετελεῖτο ἐκ πολλῶν ἀσκητηρίων μοναχῶν, κέντρον ἐχόντων τὸν ναὸν Δούπιανης, περὶ ὃν ἠγέρθη ἡ μονή. Ὁ ναὸς ἦτο τὸ «καθολικὸν» ἢ «κυριακὸν» τῆς σκήτης. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Νεῖλος προέβαινεν εἰς τ' ἀνωτέρω κτίσματα, ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Μετεωρίτης (1305—1383) μετὰ τοῦ πνευματικοῦ του πατρὸς Γρηγορίου ἀνῆλθεν εἰς τὸν βράχον Στύλον, ὅπου ὑπῆρχε ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν, νῦν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λεγόμενος, καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ μονάζων. Βραδύτερον ἐπὶ τοῦ βράχου Πλατυλίθου ἔκτισε τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου καὶ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, τὸν βράχον δ' ἐκείνον ὠνόμασε Μετέωρα. Περὶ τοὺς ναοὺς διὰ τῶν προσερχομένων μοναχῶν ἐμορφοῦντο μοναί, εἰς ἃς γενικῶς ἀπεδόθη τὸ ὄνομα Μετέωρα. Τοιαύτη ἦτο καὶ ἡ Μονὴ τῆς Ὑπαπαντῆς. Τῷ 1367 εἶχεν ἰδρυθῆ καὶ ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ὑπὸ Ἀντωνίου Καντακουζηνοῦ, πιθανῶς Σέρβου, ὁ δὲ Ἰωάννης Δούκας Παλαιολόγος, υἱὸς τοῦ χωροδεσπότη Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἡπείρου Συμεὼν Οὖρεση, ἐχορήγησε γενναίως διὰ τὴν ἐπαύξησιν τῆς μονῆς τοῦ Μετεώρου, εἰς ἣν καὶ εἰσῆχθη ὡς μοναχὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάσαφ ἐν ἔτει 1381. Ὁ ναὸς τοῦ Μετεώρου, ὅστις ἀπέβη τὸ καθολικὸν τῶν Μετεώρων, ἀπετέλει τὸ ἱερὸν τοῦ βραδύτερον ἐπαυξηθέντος καὶ σφριζομένου σήμερον ναοῦ.

Ὁ Ἰωάσαφ, γενόμενος ἠγούμενος τῆς Μονῆς Μετεώρου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (1583), ἔτι μᾶλλον ηὔξησε καὶ ἀνέδειξε τὴν μονήν. Ἐπὶ πλέον δὲ περὶ τὸ 1390 προήγαγε τὴν ἀπέναντι τοῦ Μετεώρου κειμένην ἐπὶ δυσπροσίτου βράχου μονήν τῆς Ὑψηλοτέρας. Πολλοὶ συνέρρεον εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων μορφωθεῖσας οὕτω νέας μοναστικῆς Πολιτείας, ἐφαμίλλου πρὸς τὴν τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἀθῶ. Ὑπ' αὐτὴν ὑπήχθη καὶ ἡ πρώτη Σκήτη Σταγῶν, συγχωνευθεῖσα μετὰ τῆς μονῆς Δούπιανης.

Μετὰ μικρὸν ἡ Θεσσαλία μετὰ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος κατεκτήθη ὑπὸ τῶν τούρκων, ἀλλ' εὐτυχῶς οὗτοι ηἰνῶσαν τὸν μοναχικὸν βίον καὶ παρέσχον πολλὰς προνομίας εἰς τὰς μονὰς Μετεώρων, προαχθεῖσας εἰς μεγάλην ἀκμὴν. Βραδύτερον ἰδρύθησαν καὶ ἄλλαι μοναί, οὕτω δὲ εἰς τὰς κυριωτέρας 12 μονὰς προσετέθησαν καὶ πολλαὶ μικρότεραι. Ὡσαύτως ἰδρύθησαν καὶ ἄλλαχοῦ τῆς Θεσσαλίας μοναί¹, ὡς τῆς Ὀλυμπιωτίσσης παρὰ τὴν Ἐλασ-

1. Γ. Α. Σωτηρίου, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας γ' καὶ ιδ' αἰῶνος «Ἐπετηρὶς Ἑταιρ. Βυζαντινῶν Σπουδῶν» Δ, 1927, σελ. 315 ἔξ. Ν. Γιαννοπούλου, Αἱ παρὰ τὴν Δημητριάδα Βυζαντιναὶ Μοναί, αὐτόθι Α', 1924, σ. 210 ἔξ. Τοῦ αὐτοῦ: Φθιωτικά, Ἀθῆναι 1891—1911. Τοῦ αὐτοῦ: Περιγραφή τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀλυρού διακεκμημένης ἱερᾶς καὶ ἱστορικῆς Μονῆς Ξενιάς, Ἀθῆναι 1896. «Νέος Ἑλληνομνήμων» Ζ', 327, ΙΣΤ' 417, Κ', 104 ἔξ. Ἡ Ἱερὰ Μονὴ Ξενιάς ἐν Θεσσαλίᾳ (Ἐκ τῶν Θεσσαλικῶν Χρονικῶν) Ἀθῆναι 1934.

σῶνα¹, εἰς δὲ τὸ Πήλιον ὄρος κατέφυγον πολλοὶ μοναχοὶ ἰδρύσαντες διαφόρους μονὰς, βοηθούμενοι καὶ ὑπὸ τῶν ἐπιτοπιῶν ἀρχόντων. Ὁ δυνάστης Δημητριάδος Κωνσταντῖνος Μαλιασηνός, γαμβρὸς ἐπ' ἀνεψιᾷ τοῦ βασιλέως Κωνσταντινουπόλεως Θεοδώρου Κομνηνοῦ Ἀγγέλου, ἴδρυσεν ἐκτὸς ἄλλων τὰς μονὰς Μακρινιτίσσης (τῆς Θεοτόκου τῆς Ὁξείας Ἐπισκέψεως) καὶ τῆς Νέας Πέτρας (παρὰ τὴν Πορταριά). Εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνάγεται καὶ ἡ ἴδρυσις τῆς μονῆς Ξενιάς. Αὕτη ἀπετελεῖτο κυρίως ἐκ δύο μονῶν παρὰ τὰς κλιτύς τοῦ Ὁρθοῦς ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Ἀλμυροῦ. Τούτων ἡ ἀρχαιοτέρα, ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου (Παναγία Κισιώτισσα) καταστραφεῖσα ἐπὶ Φραγκοκρατίας ἀνιδρώθη κατὰ τὸν ἰσ' αἰῶνα ἀλλ' ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῶν μοναχῶν ἐγκατασταθέντων εἰς τὴν κάτω μονὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου. Τὸ ὄνομα «Ξενιά» ἀποδίδεται κυρίως εἰς εἰκόνα θαυματουργῶν τῆς Θεοτόκου, αὐστηροῦ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ. Αἱ μοναὶ τῶν Μετεώρων ἀπέβησαν τὸ στήριγμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν Θεσσαλίᾳ κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν τουρκοκρατίαν καὶ κέντρον σπουδαίας πνευματικῆς ζωῆς διὰ τὴν ὅλην Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος. Εἶχον πλουσίας βιβλιοθήκας, ὡς αἱ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἐκοσμήθησαν δὲ οἱ ναοὶ αὐτῶν ἐπὶ τῶν δυσπρόσιτων ἐκείνων βράχων διὰ λαμπρῶν μνημείων τῆς ἑλληνικῆς ζωγραφικῆς τέχνης².

Ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, σπουδαῖον πνευματικὸν κέντρον ἀπέβη ἡ Θεσσαλονίκη, ἥτις μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν ξένων κατακτητῶν καὶ τὴν ἀνάκτησίν της ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων προήχθη εἰς μεγάλην ἀκμὴν. Ἐκοσμήθη δὲ διὰ λαμπρῶν μονῶν καὶ ναῶν. Τούτων ὑπερέχει ὁ περιβλεπτός ναὸς τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ μυροβλήτου, πολιούχου τῆς πόλεως, συνδεθέντος πρὸς πάσας τὰς ἱστορικὰς αὐτῆς περιπετείας. Ὁ μεγαλοπρεπὴς ναὸς ἰδρύθη τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ μεγαλομάρτυρος κατὰ τὰς μέχρι τοῦδε γενομένας μελέτας τοῦ μνημείου, τῷ 412 ὑπὸ τοῦ ἐπαρχοῦ τοῦ Ἰλλυρικοῦ Λεοντίου³. Ὑπῆρξε δὲ τὸ κέντρον τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τῆς πόλεως, εἰς ὃ πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος συνέρρεον μυριάδες προσκυνητῶν. Μεσοῦντος τοῦ ἰδ' αἰῶνος ἡ πόλις ἐταράχθη ὑπὸ τῶν λεγομένων Ζηλωτῶν, ἀποτελεσάντων ἰδίαν ὀργάνωσιν καὶ ἐπιδιωξάντων κοινωνικὰς μεταρρυθμίσεις. Τῷ 1342 οἱ Ζηλωταὶ προσεταιρισθέντες τοὺς ἀκτήμονας

1. Ἡ ἴδρυσις τῆς Μονῆς Ὀλυμπιωτίσσης ἀνάγεται εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀνδρονίκου β' Παλαιολόγου (1282—1328) «Ἐπετηρὶς Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν», Δ, 1927, σ. 315.

2. Περὶ τῶν Μετεώρων πρβλ. βιβλιογραφίαν ἐν «Ν. Ἑλληνομνήμονι» Β', 1905, σ. 49. Byzant.—Neugr. Jahrbücher, III, 1922, σ. 364 ἐξ. **Ι. Βογιατζίδου**, Τὸ Χρονικὸν τῶν Μετεώρων, ἐν Ἐπετηρίδι Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν, Β', 1925, σ. 149 ἐξ. **Ν. Γιαννοπούλου**, Τὰ Μετέωρα, Βόλος 1926. **Γ. Σωτηρίου**, Βυζαντινὰ μνημεία τῆς Θεσσαλίας γ' καὶ ἰδ' αἰῶνος ἐν Ἐπετηρίδι Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, Θ' 1932, σ. 383 ἐξ.

3. [Πρβλ. **Γ. Α. Σωτηρίου**, Ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, ἐκδ. Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Ἀθῆναι, 1952].

καὶ τοὺς ἀέργους, ἐπανεστάτησαν κατὰ τῶν πλουσίων καὶ τῶν εὐγενῶν, ἐγκατέστησαν δικτατορικὴν ἀρχήν, μόλις δὲ μετὰ ἐπταετίαν διὰ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἀποκατεστάθη ἡ τάξις ἐν τῇ πόλει. Ἐκ τῶν Ἱεραρχῶν τῆς πόλεως διεκρίθη ὁ συνεργάτης καὶ διάδοχος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ Νικόλαος Καβάσιλας ὁ Χαμαετὸς († 1371)¹, ὅστις ἐπηνώρθωσε καὶ τὸν παρεκτραπέντα ἰσχυρισμὸν διὰ τῶν λαμπρῶν αὐτοῦ συγγραφῶν, ἐν αἷς ἐξέχει ἡ «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς». Τὸ θαυμάσιον περιεχόμενον τῆς συγγραφῆς ταύτης ἐξεπήγασεν ἐκ τοῦ βήθους τῆς ψυχῆς τοῦ εὐσεβοῦς συγγραφέως. Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας κατὰ τὰς ἐμφυλίους διαμάχας μεταξὺ τοῦ Ἰωάννου Ε΄ Παλαιολόγου καὶ Ἰωάννου ΣΤ΄ Καντακουζηνοῦ (1347—1355) ἐχρησίμειυσεν ὡς πρεσβευτής. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ἐτίμησε τὸν Θεσσαλονίκης διὰ τοῦ τίτλου «Παναγιώτατος» καὶ τοῦ δικαιώματος ὁμοίως τοῖς Πατριάρχεις γράφειν «ἡ μετριότης ἡμῶν» ἀντὶ «ἡ ταπεινότης». Λήγοντος δὲ τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1380 καὶ 1396 τὸν ἀρχιερατικὸν θρόνον Θεσσαλονίκης ἐκόσμησεν ὁ Ἰσίδωρος Γλαβᾶς, δεινὸς θεολόγος καὶ ρήτωρ, ἀναπτύξας μεγάλην ἐκκλησιαστικὴν καὶ κοινωνικὴν δρασίαν.

Ἐτερον σπουδαῖον πνευματικὸν κέντρον ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρξε κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν ὁ Μυστράς² (ἢ Μυζηθραῖς—ἐκ τοῦ μυζάω) ἐπὶ παραφυάδος τοῦ Ταυγέτου παρὰ τὴν Σπάρτην πρὸς ὃν ἐταυτίζετο ἐσφαλμένως ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν ἢ ἀρχαία Σπάρτη ἢ καὶ ἡ Λακεδαιμονία. Κατὰ τὴν φραγκικὴν ἐπιδρομὴν, ὡς εἶδομεν, ὁ Γοδοφρείδος Βιλλαρδουίνος ἴδρυσεν τὸ πριγκιπᾶτον τοῦ Μορέως ἢ τῆς Ἀχαΐας. Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως τῆς Λακωνίας διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Μονεμβασίας (1248) ὠχύρωσε τὸν λόφον τοῦ Μυστρά δι' ἰσχυροῦ φρουρίου. Ἀλλὰ μετὰ τινα ἔτη (1259) ἠττηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὰ κάστρα τοῦ Μυστρά, τῆς Μονεμβασίας καὶ τῆς Μάνης καὶ ἄλλας τινὰς πόλεις. Τὰ τρία ταῦτα κάστρα καταληφθέντα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (1262) ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὴν βᾶσιν τῆς ἐλληνικῆς ἀναγεννήσεως ἐν Πελοποννήσῳ. Οἱ Φράγκοι ἀπεπειράθησαν ν' ἀνακτήσωσι τὸν Μυστράν, ἀλλὰ συγκεντρωθέντες ἐν αὐτῷ οἱ Ἕλληνες ἠμύνθησαν γενναίως, μικρὸν δὲ κατὰ μικρὸν ἤρξαντο μονίμως διαμένοντες ἐν αὐτῷ καὶ κτίζοντες τὴν πόλιν τοῦ Μυστρά (πρὸ τοῦ 1300) εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν διαρκεῖτο

1. K. Krumbacher, Ἱστορία Βυζ. λογοτεχνίας, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, Α, 314 ἐξ. R. Guiland, La correspondance inedite de Nicolas Cabasilas, «Byzantinische Zeitschrift», XXX, 1929/30, σ. 96 ἐξ.

2. Ἀδ. Ἀδαμαντίου, Τὰ Χρονικά τοῦ Μορέως, Δελτίον Ἱστορικῆς Ἑταιρείας, ΣΤ΄ 1906. D. A. Zakynthinos, Le despotat grec de Morée. t. I. Histoire politique, Paris 1932. — G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris 1910. — A. Struck, Mistra, eine mittelalterliche Ruinenstadt, Wien und Leipzig 1910. Πρβλ. καὶ τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν.

ὁ Μυστρᾶς ὑπὸ Ἑλληνος στρατηγοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Βασιλέως ΚΠόλεως, ἀντικαθισταμένου ἐτησίως. Ὁ Βασιλεὺς Ἀνδρόνικος Β' (1282-1328) διορίσας ὡς στρατηγὸν τοῦ Μυστρᾶ τὸν Καντακουζηνόν, πατέρα τοῦ μετέπειτα Βασιλέως, ἀφῆκεν αὐτὸν ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη, καθ' ἃ διὰ τῆς μεγάλης αὐτοῦ δραστηριότητος ἤκμασεν ὁ Μυστρᾶς, κατέστη δὲ καὶ ἕδρα τοῦ Μητροπολίτου Λακεδαιμονίας. Ὁ πρῶτος ἐν Μυστρᾶ ἕδρευσας Μητροπολίτης Νικηφόρος ἴδρυσεν τὸν καθεδρικὸν ναὸν τοῦ Μυστρᾶ (1310) παρὰ τὸ Ἐπισκοπεῖον. Τὸν ναὸν ἀνεκαίνισεν ὁ Ματθαῖος, ὁ διαδεχθεὶς τὸν Νικηφόρον.

Τὸν στρατηγὸν Καντακουζηνόν φονευθέντα ἔν τιμι μάχῃ πρὸς τοὺς Φράγκους (1316) διεδέχθη ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος Ἀσάν, υἱὸς τοῦ πρώην τσάρου τῆς Βουλγαρίας Ἰωάννου Ἀσάν, ἐπεκτείνας τὰς ἑλληνικὰς κτήσεις ἐν Πελοποννήσῳ διὰ τῆς ἀνακτήσεως μεγάλου μέρους τῆς Ἀρκαδίας. Τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον Ἀσάν διεδέχθη ὡς στρατηγὸς τοῦ Μυστρᾶ ὁ υἱὸς τοῦ Καντακουζηνοῦ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ὁ μετὰ ταῦτα Βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου, ἕως οὗ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰδ' αἰῶνος ὁ Μυστρᾶς ἀπέβη πρωτεύουσα τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἑλληνικῆς ἡγεμονίας (Δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ). Πρῶτος δὲ ἡγεμὼν (Δεσπότης) διωρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, Βασιλέως ἤδη, ὁ δευτερότοκος αὐτοῦ υἱὸς Μανουὴλ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1348, ὅστις παρὰ τὰς ἐξωτερικὰς καὶ ἐσωτερικὰς ἀντιδράσεις προήγαγεν εἰς μεγάλην ἀκμὴν τὸ ἑλληνικὸν Δεσποτάτον, ἐκόσμησε δὲ τὸν Μυστρᾶν διὰ ναῶν καὶ ἄλλων κτισμάτων. Εἰς μείζονα ἀκμὴν προήχθη τὸ Δεσποτάτον ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων ἡγεμόνων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνεκλήθη μὲν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων δολοκλήρος σχεδὸν ἡ Πελοπόννησος, ἀλλ' ἔμελλεν αὕτη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τοὺς Τούρκους. Ὁ Μυστρᾶς ἐκοσμήθη δι' ἀνακτόρων, διὰ διαφορῶν στρατιωτικῶν καὶ ἀστικῶν κτισμάτων καὶ μεγαλοπρεπῶν ναῶν, οἳ οὗτοι ὁ καθεδρικὸς τοῦ ἁγ. Δημητρίου, ἡ Εὐαγγελίστρια, οἱ ἅγιοι Θεόδωροι καὶ ὁ ὠραιότερος πάντων τῆς Θεοτόκου τοῦ Βροντοχίου, τὸ «Ἀφεντικὸν» λεγόμενος, ἐν τῷ κάτω Μυστρᾶ. Ἐν δὲ τῷ ἄνω ὁ τῆς Περιβλέπτου, τῆς Παντανάσσης, τῆς ἁγίας Σοφίας, τοῦ ἁγίου Νικολάου, πάντες κεκοσμημένοι διὰ λαμπρῶν ἔργων ζωγραφικῆς τέχνης, προκαλοῦσης καὶ σήμερον ἔτι τὸν θαυμασμὸν ὀλοκλήρου τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου.

Ἡ τέχνη αὕτη ὑπῆρξεν ἐκδήλωσις τῆς ἑλληνικῆς ἀναγεννήσεως ἐν Μυστρᾶ, ἀλλὰ ταύτην ἔτι μᾶλλον ἐξεδήλωσεν ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς Πλήθων¹, ὅστις μορφωθείς τὸ πρῶτον ἐν ΚΠόλει, ἔνθα καὶ ἐγεννήθη, (περὶ τὸ 1355), περιώδευσε διαφόρους χώρας πρὸς τελειοτέραν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν, κατήντησε δὲ εἰς Μυστρᾶν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἰε' αἰῶνος, περὶ τὸ 1407-1410. Ἐνταῦθα, ἀσκῶν πιθανῶς τὰ καθήκοντα ἀνωτάτου δικαστικοῦ λειτουργοῦ, ἀπολαύων δὲ τῆς προστασίας τῶν Δεσποτῶν τοῦ Μυστρᾶ

1. [βλ. *Ε. Π. Φωτιάδου* ἄρθρον *Γεμιστὸς* ἐν *Ἐγκυκλ. Λεξικῷ «Ἡλίου»* τ. *Ε'* σ. 59 ἐξ.].

καὶ τῶν Βασιλέων ΚΠόλεως, ἴδρυσε Σχολήν, ἐξ ἧς ἐξήλθον οἱ διαπρεπέστεροι τῶν λογίων Ἑλλήνων τοῦ ἰε' αἰῶνος, ἐν οἷς ὁ Βησσαρίων Νικαίας, ὁ Ἰσίδωρος Ρωσίας, ὁ Ἀρσένιος Ἀποστόλης καὶ ἄλλοι. Ὁ Γεώργιος Γεμιστός, μετονομασθεὶς Πλήθων, ἐκ τοῦ πρὸς τὴν Πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ὑπερβολικοῦ ζήλου, ἠσχολεῖτο ἰδιαζόντως περὶ τὴν φιλοσοφίαν ταύτην καὶ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, ἐζήτησε δὲ νὰ εἰσαγάγῃ μεταρρυθμίσεις κατὰ τὰς ἑλληνικὰς ἀρχὰς εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ Κράτους, τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν καθόλου ζωὴν. Ἡ τάσις αὐτοῦ πρὸς ἀναβίωσιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου παρέσυρεν αὐτὸν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ θρησκεία αὕτη ἔμελλε νὰ ἀντικατασταθῇ ὑπὸ ἄλλης θρησκείας, ὀλίγον διαφερούσης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς.

Κατὰ τοιαύτης ἀποπλανήσεως τοῦ Πλήθωνος, ὡς ἦτο ἐπόμενον, προὔκληθη ἀντίδρασις, ἣτις προσέλαβε χαρακτῆρα ἀντιθέσεως μεταξὺ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Γεννάδιος Σχολάριος ἠγήθη τῆς κατὰ τοῦ Πλήθωνος καὶ τῶν Πλατωνικῶν ἀντιθέσεως, ὑπερασπίσας τὴν Ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, ἀνήρσεν δὲ τὸ περὶ «Νόμων» σύγγραμμα τοῦ Πλήθωνος ὅπερ, δυστυχῶς, καὶ εἰς τὸ πῦρ ἔρριψεν, ὡς ἀντιχριστιανικὸν καὶ ἐπικίνδυνον. Οὐχ ἦττον αἱ θρησκευτικαὶ θεωρίαι τοῦ Πλήθωνος ἦσαν ἀπλᾶ παραδοξολογίαι, μηδεμίαν ἀσκήσασαι ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν μαθητῶν του, πολλῶ μᾶλλον ὅτι ὁ Πλήθων ὑπεστήριξε τὸ ὀρθόδοξον δόγμα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, γράψας κατὰ λατίνων, καὶ ἐν πᾶσιν ἐφαίνετο ὑπέρμαχος τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ ἰδέας μετέδωκεν εἰς τὴν Δύσιν, μεταβὰς ἐκεῖ, ὡς θὰ ἴδωμεν, μετ' ἀντιπρώπων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, καὶ ἰδρύσας τὴν ἐν Φλωρεντία Ἀκαδημίαν, ἣτις ὑπῆρξε περιλάμπρος ἐστία τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων ἐν τῇ Δύσει. Ἐπανακάμψας δὲ εἰς Μυστρᾶν ἀπέθανεν ἑκατοντούτης περίπου (1450 - 1456).

Ὅπως ὁ Μυστράς, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ ξενοκρατία κατέπνιγεν ἐν Ἑλλάδι πᾶσαν πνευματικὴν ζωὴν καὶ κίνησιν τῶν Ἑλλήνων, ἀνεδεικνύετο φαινότατον κέντρον τοιαύτης ζωῆς καὶ κινήσεως, ὅπερ κατέστη ἱκανὸν ἵνα μεταλαμπαδεύσῃ τὰ ἑλληνικὰ φῶτα καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Ἡμιλλᾶτο δὲ ὁ Μυστράς πρὸς τὴν ΚΠολιν, ἣτις παρὰ πάσας τὰς δυσχερείας, ἃς διήρχετο ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία τοῦ Βυζαντίου, καὶ τοὺς ἀδιαλείπτους κατὰ τῶν τούρκων πολέμους, κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς διαλύσεως αὐτῆς, ἐξηκολούθει θεραπεύουσα καὶ καλλιεργοῦσα τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Τὸ δὲ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον διὰ μυρίων τρόπων ἐνίσχυε τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων καταδυναστευομένην Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀπέφυγε τὴν πρὸς τοὺς ξένους ἀφομοίωσιν καὶ ἐνέμεινε πιστῶς εἰς τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἔθνικὰς αὐτοῦ παραδόσεις.

Εἰς τοῦτο μεγάλως συνετέλεσαν καὶ αἱ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ἐγκατεσπαρμέ-

ναι ἱεραὶ μοναί, ὅσαι εἶχον παραμείνει εἰς χεῖρας τῶν ὀρθοδόξων, ἰδίως δὲ αἱ τῶν Μετεώρων καὶ αἱ τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἁθω. Αἱ τελευταῖαι αὗται πολλάκις ἐκινδύνευσαν νὰ καταπατηθῶσιν ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἀλλὰ διεσώθησαν, ὡς εἶδομεν. Κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα αἱ ληστρικοὶ ὄρδοι τῶν Καταλανῶν προξενήσαντες μεγάλας καταστροφὰς ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ εἰσήλασαν καὶ εἰς τὸ Ἁγιον Ὁρος, διαρπάσαντες τὰς μονὰς καὶ φονεύσαντες πολλοὺς τῶν μοναχῶν. Οἱ Καταλανοὶ ἀπεπειράθησαν νὰ καταλάβωσι καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, διελάσαντες δὲ διὰ τῆς Θεσσαλίας ἐξημίωσαν καὶ τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων. Ἐκ Θεσσαλίας κατῆλθον εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν Ἀττικὴν, νικήσαντες παρὰ τὴν Κωπαΐδα τοὺς Γάλλους ἰππότες (1311) καὶ καταλαβόντες τὰς Ἀθήνας. Ἰδρυσαν δὲ Ἰσπανικὸν Δουκάτον ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς Ἀκροπόλεως, διαλυθὲν τῷ 1379 ὑπ' ἄλλων ἕξ Ἰσπανίας μισθοφόρων ἐπιδρομέων, τῶν Ναβαρραίων, ἕως οὗ κατέλαβον τὸ Δουκάτον τῶν Ἀθηναίων οἱ Φλωρεντινοὶ Ἀτζαϊῶλοι, οἵτινες, ὡς εἶδομεν, ἐπέτρεψαν τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονὴν ὀρθοδόξου Ἀρχιερέως, χωρὶς ὅμως ν' ἀπομακρυνθῆ καὶ ὁ παρῆσакτος λατῖνος Ἀρχιερέυς. Οὕτως ἐν μέσῳ μυρίων περιπετειῶν διεσώζετο ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, συνδιασώζουσα καὶ τὸν ὀρθόδοξον ἑλληνικὸν λαόν. Τελευτῶντος τοῦ ἰδ' αἰῶνος καὶ ἰδίως μετὰ τὰς ἐπενεχθείσας ὑπὸ τῶν Ναβαρραίων καταστροφὰς ἀφῆκίσθησαν εἰς τὴν Ἀττικὴν, τὴν Στερεάν, τὴν Εὐβοίαν καὶ τὴν βορειοανατολικὴν Πελοπόννησον Ἀλβανοὶ καὶ ἀλβανόφωνοι Ἕλληνες ὀρθόδοξοι ἐκ Θεσσαλίας, μεταδόντες τὴν ἀλβανικὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τοὺς ἐκεῖ ἐναπομείναντας μετὰ τὰς καταστροφὰς κατοίκους.

Τελευταία ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν. Οἱ ἐκ τῶν τούρκων κίνδυνοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς ἣν σχεδὸν εἶχε περιορισθῆ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, ἐνίσχυσαν τὴν ἰδέαν τῆς ἀντιπάσης θυσίας ἐνώσεως τῆς Ὀρθοδόξου μετὰ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ὑπέσχετο ὅτι μετὰ τὴν ἔνωσιν ἔμελλε νὰ βοηθήσῃ τὴν κινδυνεύουσαν πόλιν. Ἐμορφώθησαν τότε δύο μερίδες, ἡ τῶν Ἐνωτικῶν καὶ ἡ τῶν Ἀνθενωτικῶν, τῶν μὲν ὑποστηριζόντων, τῶν δὲ ἀποκρουόντων τὴν ἔνωσιν. Ἐν τῇ φραγκοκρατούμένῃ Ἑλλάδι ἦτο ἰσχυρὰ ἡ μερὶς τῶν Ἐνωτικῶν. Μετὰ πολλὰς διαπραγματεύσεις ἀπεφασίσθη νὰ συγκροτηθῆ Σύνοδος ἐν τῇ Ἀύσει, εἰς ἣν προσωπικῶς ἀπεφασίσαν νὰ μεταβῶσιν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Ζ' Παλαιολόγος (1425—1448), καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωσήφ Β' (1416—1439). Ἐξ Ἑλλάδος μετέβη ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς Πλήθων, γενναῖος ὑποστηρικτὴς τὰς ἀπόψεις τῶν ὀρθοδόξων, ἐνῶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ὁ Βησσαρίων Νικαίας καὶ ὁ Ἰσιδώρος Ρωσίας, ὑπῆρξαν ὑπέρμαχοι τῶν λατινικῶν ἀντιλήψεων. Ἡ Σύνοδος συνῆλθε κατ' ἀρχὰς ἐν Φερράρῃ, εἶτα δὲ ἐν Φλωρεντίᾳ, ἐνθα διὰ βιβαίων μέσων καὶ ληστρικῶν τρόπων ἐπεβλήθη εἰς τοὺς Ἀνατολικοὺς ἡ ὑπογραφή τοῦ ὄρου τῆς Ἐνώσεως (5 Ἰουλίου 1439). Ἐκ τῶν ἀρχιερέων μόνος ἠρνήθη νὰ ὑπογράψῃ ὁ Μᾶρκος Ἐφέσου († 1443), δὲν ὑπέγραψε δὲ

ὡσαύτως καὶ ὁ Πλήθων, ὅστις, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων ἐν τῇ Δύσει διὰ τῆς ἐν Φλωρεντία ἰδρυθείσης Ἀκαδημίας.

Ἡ ἐν Φλωρεντία γενομένη ψευδῆς ἐκείνη ἔνωσις ἐπηύξησε μᾶλλον τὴν σύγχυσιν, διότι οἱ ὀρθόδοξοι ζωηρότερον ἀπεδοκίμαζον τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν, ζητοῦσαν νὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὁ ὄρος τῆς ἐν Φλωρεντία Συνόδου ἐφηρμοῦετο, ἐμνημονεύετο δὲ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων ἱερέων τὸ ὄνομα τοῦ πάπα Ρώμης, ὡς μανθάνομεν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Ἀθηναίου ἱερέως Μιχαὴλ Καλοφερνά πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Μητροφάνην Β' (1440—1443)¹. Τινὲς τῶν λατινοφρόνων ἐπισκόπων τῆς Ἑλλάδος, ὡς ὁ Ἰωσήφ Μεθώνης, συνέγραψαν καὶ ἀπολογίας ὑπὲρ τῆς ἐν Φλωρεντία Συνόδου. Κατὰ τινὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου ταύτης ἐν ἐκάστῃ τῶν Ἰονίων νήσων, ἐκτὸς τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Ζακύνθου, ὁ ὀρθόδοξος ἑλληνικὸς κληρὸς ὑπήγετο ὑπὸ τὸν ἐν αὐτῇ λατῖνον ἐπίσκοπον, ἐν Κεφαλληνίᾳ δὲ καὶ ἐν Ζακύνθῳ οἱ ἐπίσκοποι ἔμελλον νὰ ἐκλέγονται ἐκ περιτροπῆς ἕκ τε τῶν λατῖνων καὶ ἐκ τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων. Ἡ διάταξις αὕτη ἀπεσκόπει εἰς τὸν ἐκλατινισμὸν τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες διαρρηθὴν ἀπεκήρυσσον ὡς ἀλλαξοπιστίαν τὴν ἔνωσιν τῆς Φλωρεντίας. Οἱ πάπα Ρώμης ἐπέμενον ἀνευδῶτως ζητοῦντες τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ὄρου τῆς Φλωρεντίας, διότι ἐθεώρουν ἤδη ὑποτεταγμένην τὴν Ὀρθόδοξον Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν εἰς αὐτούς. Τῷ 1459 ἐξελέγη ἐν Ρώμῃ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ἰσίδωρος Μόσχας ἐκ τῶν φανατικῶν λατινοφρόνων. Μετὰ ἐν ἔτος ὁ πάπας Πῖος Β' (1458—1464) ἐδέχθη ὑπὸ τὴν προστασίαν του τὴν εἰς τὴν παπικὴν ἔδραν δωρηθεῖσαν Μονεμβασίαν, εἰς ἣν ἐγκατέστησε λατῖνον ἐπίσκοπον, θανόντα δὲ μετὰ μικρὸν τὸν Ἰσίδωρον ἀντικατέστησε διὰ τοῦ περιφανεστάτου Ἑλληνοσ καρδηναλίου Βησσαρίωνος († 1470), ὅστις ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀνέπτυξε μεγάλην δραστηριότητα, ὅπως ἀφομοιώσῃ τοὺς Ἑλληνας ὀρθοδόξους πρὸς τοὺς λατῖνους, ἔχων συνεργάτας διαπρεπεῖς Ἑλληνας λογίους, ὡς τὸν Μιχαὴλ Ἀποστόλιον ἐργαζόμενον ἐν Κρήτῃ. Τῷ 1460 ἀλωθεύσας τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ τελευταῖος κύριος αὐτῶν Θωμᾶς Παλαιολόγος ἔφυγεν εἰς Ρώμην, ἀποκομίζων τὴν ἱερὰν κάραν τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου Ἀνδρέου, ὅπου τῇ συστάσει τοῦ Βησσαρίωνος ἐδωρήσατο τὸ λείψανον τοῦτο εἰς τὸν πάπαν Πῖον Β', μετὰ μεγάλων τιμῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν ἀποθέσαντα αὐτὸ ἐν τινι τῶν ναῶν τῆς Ρώμης².

(Συνεχίζεται)

1. Σπ. Λάμπρου, Μιχαὴλ Καλοφερνάς καὶ Μητροφάνης β' «Νέος Ἑλληνομνήμων» Α' 1904, σ. 42.

2. Σπ. Λάμπρου, Ἡ ἐκ Πατρῶν εἰς Ρώμην ἀνακομιδὴ τῆς Κάρας τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, «Νέος Ἑλληνομνήμων» Γ', 1913, σ. 33 ἔξ.